

Література:

1. Бондарчук, В.Г. Геологія України [Текст] / В.Г. Бондарчук. - К.: АН УРСР, 1959. - 832 с.
2. Буша: Історико-краєзнавчі нариси [Текст] / І.С. Винокур, О.М. Альошкін, Р.В. Забашта та ін. – Хмельницький: Редакційно-видавничий відділ, 1991. – 152 с.
3. Гудзевич, А.В. Гайдамацький яр - геологічна пам'ятка природи загальнодержавного значення [Текст] / А.В. Гудзевич // Перлини Східного Поділля / За ред. Г.І. Денисика. – Вінниця: ПП «Видавництво «Тезис», 2008. – С. 135-137.
4. Ломаев, А.А. Геологія карста Волино-Подоліи [Текст] / А.А. Ломаев. – К.: Наук. думка, 1979. – 139 с.
5. Природа Украинской ССР [Текст]. Геология и полезные ископаемые. – К.: Наук. думка, 1986. – 184 с.
6. Ушинский, К.Д. Педагогические сочинения [Текст]: В 6 т. / К.Д. Ушинский; Сост. С.Ф. Егоров. - М.: Педагогика, 1990. – Т. 5. – 528 с.

УДК 631.15 : 332.3

О.А. Домбровська

Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

ФОРМУВАННЯ СТІЙКОЇ ЛАНДШАФТНОЇ СТРУКТУРИ ЗЕМЛЕВОЛОДІНЬ ТА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАНЬ (В УМОВАХ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті обґрунтовані головні завдання екологічної оптимізації земельного фонду. Значна увага приділялась питанням аналізу використання сільськогосподарських земель на прикладі Лозівського і Краснокутського районів Харківської області. Дано пропозиції щодо виведення деградованих земель зі складу ріллі та необхідності проведення масштабних землевпорядних робіт для створення екологічно стійких і збалансованих агроландшафтів.

Ключові слова: агроландшафти, консервація земель, екологічна оптимізація.

O. Dombrovska

FORMING OF PROOF LANDSCAPE STRUCTURE OF LANDOWNERSHIPS AND LAND-TENURES (IN THE CONDITIONS OF KHARKIV REGION)

In the article ground main tasks of ecological optimization of the landed fund. Considerable attention was spared the questions of analysis of the use of agricultural lands on the example of Lozivsky and Krasnokutsky districts of the Kharkiv region. Suggestions are done in relation to the leading out of the degraded lands from composition of ploughland, and necessity of leadthrough of scale land management works, for creation ecologically of proof and balanced agrolandscapes.

Key words: agrolandscapes, canning of lands, ecological optimization.

Е.А. Домбровская

ФОРМИРОВАНИЕ УСТОЙЧИВОЙ ЛАНДШАФТНОЙ СТРУКТУРЫ ЗЕМЛЕВЛАДЕНИЙ И ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЙ (В УСЛОВИЯХ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ)

В статье обоснованы главные задачи экологической оптимизации земельного фонда. Особое внимание уделялось вопросам анализа использования сельскохозяйственных земель на примере Лозовского и Краснокутского районов Харьковской области. Даны предложения относительно выведения деградированных земель из состава пашни и необходимости проведения масштабных землеустроительных работ для создания экологически устойчивых и сбалансированных агроландшафтов.

Ключевые слова: агроландшафты, консервация земель, экологическая оптимизация.

Вступ. На сучасному етапі розвиток галузей народного господарства розглядається через призму екологічних проблем. Особливо це стосується сільськогосподарського виробництва, де основою екологізації землекористування є пошук оптимального співвідношення угідь і посівних площ, раціональної організації території, які забезпечують екологічнобезпечне господарювання на землі, збереження і відтворення родючості ґрунтів, відновлення продуктивності еродованих та інших деградованих земель [1].

Відзначимо, що приватизація і паювання земель, реструктуризація існуючих сільськогосподарських підприємств Харківської області

здійснювались і здійснюються переважно без належного екологічного обґрунтування. Нагальною стає проблема здійснення територіальної організації агроландшафтів шляхом землеустрою нових агроформувань, що забезпечить їх саморегуляцію з мінімальними витратами енергії та ресурсів, встановлення механізмів тимчасового чи постійного вилучення земельних ділянок із господарського обігу з метою їх консервації, реабілітації чи заповідання.

Вихідні передумови. Проблема вивчення стійкості ландшафтів та екологічної рівноваги у природі дуже складна, але одна із найважливіших. Погляди вчених на цю проблему різноманітні. Нині концептуальні основи стійкості ландшафтів

розглянуті у ряді наукових праць [3 - 7]. В.В. Горлачук і А.Я. Сохнич під стійкістю розуміють тільки властивість ландшафту повертатися у вихідний стан внаслідок будь-якого збудження [2]. М.Д. Гродзинський пропонує визначати стійкість ландшафтних комплексів як властивості, що реалізуються у трьох формах: інертності - здатності ландшафтного комплексу при зовнішньому навантаженні не виходити в заданому інтервалі часу Δt з первісного стану z ; відновлюваності - здатності повертатися за Δt у первісний стан після виходу з нього; пластичності - наявності в ландшафтного комплексу кількох станів та його здатність переходити з одного в інший, залишаючись протягом Δt у рамках інваріанта [3]. Є поняття «грунтового-екологічна стійкість природних систем», яка характеризує роль ґрунту для здатності ландшафту протистояти негативним змінам [4].

Значення ґрунтів у біосферних процесах також дуже велике, оскільки вони виконують екологічні функції. Ґрунт як біокосне тіло витримує без ушкодження рівень антропогенного навантаження 12-15 ГДж, а при більшому - деградує. Інтенсифікація землеробства сучасними методами дає на ґрунт значно більше навантаження - 20-25 і навіть 30 ГДж [7]. Тому допускається навантаження на ґрунти, при якому ще зберігається гомеостаз біосфери, тобто здатність до відновлення всіх її компонентів, який неможливий без необхідного мінімуму живої речовини. У результаті стійкими виявляються такі системи, в яких ґрунти спроможні перешкоджати змінам інших природних компонентів, вбираючи та закріплюючи шкідливі речовини, максимально зберігаючи природні ознаки завдяки внутрішньому потенціалу.

Мета статті - узагальнити опубліковані матеріали, що характеризують механізм створення екологічно стійких агроландшафтів, і на цій основі скласти пропозиції на прикладі Лозівського і Краснокутського районів Харківської області щодо виведення деградованих земель зі складу ріллі та необхідності проведення масштабних земельно-порядкових робіт для створення екологічно стійких і збалансованих агроландшафтів.

Виклад основного матеріалу. Екологічні проблеми розвитку продуктивних сил і зростаючого антропогенного тиску на навколишнє природне середовище, у тому числі внаслідок надмірного залучення до народногосподарського використання земельних ресурсів, мають чітко виражений регіональний характер. Відповідно до ГОСТ 17.8.1.02-88 «Охрана природы. Ландшафты. Классификация» під агроландшафтом розуміють ландшафт, який використовується для цілей сільськогосподарського виробництва та функціонує під його впливом. Але не всі поділяють цей погляд. Наприклад, до агроландшафту Г.П. Дубинський і В.І. Бураков відносять лише невелику окультурену частину сільськогосподарського ландшафту, синонім якого - культурний сільськогосподарський ландшафт [7].

Сучасні агроландшафти - це складна система, що створена з різних елементів агроecosystem

(рілля, сіножаті, пасовища, багаторічні насадження, перелоги) і розташованих між ними незначних ареалів лісів, чагарників, природних лук, боліт, торфовищ тощо. При цьому формуються агроecosystemи різного рівня антропогенного навантаження. У сучасних умовах природні екосистеми витіснені штучними агроecosystemами, в яких панують тварини і рослини, корисні тільки для людини. Але чим багатша на види екосистема, тим вона стійкіша. У штучні системи надходять добрива, поливні води, засоби боротьби з бур'янами, шкідниками, захворюваннями тощо.

Останнім часом наголошується на необхідності застосування еколого-ландшафтного напрямку в землеустрої для забезпечення відновлення та збереження родючості ґрунтів, поліпшення агроландшафтів і в цілому навколишнього середовища. Ландшафтний аналіз земель дає змогу виявити складний характер взаємозв'язків, які визначають сільськогосподарський потенціал території. Одним із основних шляхів оптимізації використання агроландшафтів є удосконалення сільськогосподарського виробництва. Сучасні проблеми розвитку аграрного сектора економіки носять комплексний характер, їм притаманні соціологічні, економічні та екологічні аспекти. Не обґрунтоване наукою введення у сільськогосподарське використання малопродуктивних і деградованих земель стало причиною не тільки значного економічного ризику, а й сприяло розпорошенню матеріально-технічних ресурсів, що призвело до зниження темпів інтенсифікації виробництва, підвищення собівартості продукції, зменшення прибутків.

Територія Харківщини у регіональному аспекті характеризується високим рівнем господарського освоєння, що визначає інтенсивний вплив техногенезу на навколишнє природне середовище, склад і характер процесів, які відбуваються в ньому. Має місце недостатнє економічне й екологічне обґрунтування розподілу земель за цільовим призначенням. Найбільшою є питома вага земель сільськогосподарського призначення. Сільськогосподарське освоєння території Харківської області досягло 76,3%, розораність території - 61,1%, розораність сільськогосподарських угідь - 80,1%. Це середні показники, які в окремих районах області сягають ще більших величин. Райони, що розташовані в лісостеповій зоні (01, 02, 03 земельно-оціночні райони), розорані в середньому на 58,3%, а в степовій зоні (04, 05, 06) - 66,2%.

За розрахунками [8], у Харківській області перевищення припустимої розораності сягає 33,1%. Індекс екологічної невідповідності сучасного використання орних земель у розрізі досліджуваних районів становить: по Краснокутському району - 1,158, по Лозівському - 1,419. Тобто перевищення припустимої розораності становить, відповідно 15,8% і 41,9%.

При розробці екологічно оптимізованої структури агроландшафтів учені визнають необхідність зменшення сільськогосподарського освоєння і, перш за все, розораності земельного фонду. При

цьому, в кількісному відношенні різні автори пропонують досить відмінне одне від одного бачення. С.Ю. Булигін [6] пропонує застосовувати методичний підхід у відношенні використання поняття золотого перерізу гармонічної системи. Це значить, що граничний ступінь розораності ландшафту складає 38,2 %. Якщо прийняти територію частини ландшафту, яка задіяна в сільськогосподарському виробництві за ціле, то вона розподіляється на 2 частини: дестабілізуюча (рілля) і стабілізуюча (сіножаті й пасовища). Рілля в цьому випадку не повинна займати більше половини сільськогосподарських угідь. За даними науковців Інституту землеустрою УААН (акад. Л.Я. Новаковський та ін.) [9], деградовані та малопродуктивні землі, частка яких у загальній площі сільськогосподарських угідь становить 12,2%, а в орних землях – майже 16%, необхідно в першу чергу відвести під природну ренатуралізацію та тимчасову або постійну консервацію.

На думку О.П. Канаша, В.О. Леонця та ін. [4], для формування екологічної рівноваги, передусім енергетичного обміну, в сільськогосподарському виробництві потрібно, щоб на кожний гектар ріллі припадало як мінімум 1,5–2 га сільськогосподарських угідь. В Україні ж на гектар ріллі припадає лише 0,12–0,60 га, що в 5–10 разів нижче від екологічного нормативу. Н.В. Козлов і Н.В. Палапа рекомендують таке співвідношення основних видів угідь (у %): ліс – 30; луки і пасовища – 30; рілля – 20; вода – 20 [10]. Ці дані підкріплюються посиланням на досвід передових країн.

Багаторічна інтенсивна експлуатація земельних ресурсів районів Харківської області призвела до поширення ерозійних процесів, засолення і окислення ґрунтів, зменшення вмісту гумусу в них, руйнування структури ґрунтів. У досліджуваних районах прогресуючою є водна ерозія. Так, в Краснокутському районі водною ерозією уражено 19,97 тис. га сільгоспугідь, з яких слабо еродованих – 17 тис. га (85,3%), середньо еродованих – 2,46 тис. га (12,3%), сильно еродованих – 474 га (2,37%). Орні землі еродовані на площі 17,2 тис. га (30%), з яких найбільшу питому вагу складають слабо еродовані ґрунти 90,68% (15,6 тис. га). Землі, піддані вітровій ерозії, складають 1473 га.

У Лозівському районі 47,89 тис. га сільськогосподарських угідь порушено водною ерозією: слабо-еродованих – 38,60 тис. га (38,6%), середньо-еродованих – 7,65 тис. га (15,9%), сильно-еродованих – 1,63 тис. га (3,41%). Орні землі району еродовані на площі 39,56 тис. га, з яких найбільша питома вага припадає на слабо-еродовані землі – 87,95% (34,8 тис. га). Вітровою ерозією на території району порушені землі на площі 7 118 га. Тому не викликає сумніву необхідність вилучення деградованих і малопродуктивних земель зі складу орних земель з їх подальшою консервацією. Консервацію в сучасних умовах слід розглядати як один із основних заходів оптимізації агроландшафтів.

Залежно від специфіки деградації пропонується застосовувати такі види консервації: середньо- і

сильно-дефльовані ґрунти підлягають виведенню зі складу сільськогосподарських угідь шляхом заліснення; ґрунти легкого механічного складу слід вилучити зі складу сільськогосподарських угідь з подальшим залісненням; вторинно-засолені ґрунти відводяться під тимчасову консервацію з наступним поверненням до складу орних земель; середньо- і сильно-солонцюваті ґрунти пропонується трансформувати в сіножаті; перезволожені і заболочені ґрунти повинні бути природно ренатуралізовані.

Після опрацювання матеріалів ґрунтових обстежень досліджуваних районів, спираючись на класифікаційні підходи щодо придатності земель на різні угіддя [12], нами розроблені пропозиції щодо консервації деградованих і малопродуктивних земель Краснокутського і Лозівського районів Харківської області за видами деградації та екологічно доцільні напрями їх використання. По Краснокутському району всього земель, які підлягають консервації, 9 174,5 га, з них пропонується трансформація на 2 084,2 га, в тому числі в сіножаті – 272,5 га, в пасовища – 1 560,9 га, в ліси – 184,3 га, регенерація – 332,5 га (самовідновлення). На площі 6 824,3 га пропонується реабілітація (вилучення із сільськогосподарського обороту на певний час для локалізації та припинення деградаційних процесів). По Лозівському району всього земель, що підлягають консервації, – 31 185,0 га, з них реабілітація – 25 839,1 га, трансформація – на площі 5 345,9 га, в тому числі в сіножаті – 769,0 га, в пасовища – 3 615,4 га, в ліси – 584,5 га, регенерація – 377,0 га.

Висновки: Створення екологічно стійких агроландшафтів дасть змогу підвищити економічну ефективність використання та охорони земель. Це визначає розробку нових методичних підходів щодо еколого-економічного обґрунтування схем та проектів організації території. Системний еколого-ландшафтний аналіз території дозволить встановити оптимальне співвідношення площ різних складових агроландшафтів, які забезпечать збереження і відтворення сприятливого навколишнього середовища. Вилучення з інтенсивної обробки малопродуктивних і деградованих орних земель дозволить:

1) провести концентрацію витрат коштів на більш родючих землях і одержати на них вищу врожайність сільськогосподарських культур; підвищити розвиток кормової бази і на їх основі – м'ясо-молочного тваринництва;

2) зупинити ерозійні процеси та подальшу деградацію ґрунтів;

3) довести розораність сільськогосподарських угідь по Краснокутському району до 72% (фактична розораність сільськогосподарських угідь 85,7%) і по Лозівському району до 73% (фактична розораність сільськогосподарських угідь 85,2%), а кількість еродованих земель зменшити по Краснокутському району на 22%, по Лозівському – на 15%.

Рецензент – кандидат економічних наук, доцент О.Я. Петренко

Література:

1. Кілочко В.М. Консервація і екологічнобезпечне використання малопродуктивних земель та їх грошова оцінка на прикладі Черкаської області // Землевпорядкування. – 2003. – № 1 (9). – С. 44.
2. Горлачук В.В., Сохнич А.Я. Екологічні аспекти землекористування // Вісн. ХДАУ. Сер. Економіка АПК і природокористування. – 1999. – № 5. – С. 299-305.
3. Гродзинський М.Д. Методы оценки устойчивости геосистем к антропогенным воздействиям // Физическая география и геоморфология. – 1986. – Вып. 33. – С. 32-38.
4. Наливайко Л. Оцінка ґрунтово-екологічної стійкості Волині // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. Географія. – 1999. – Вип. 25. – С. 150-151.
5. Основні положення концепції екологічного нормування у землекористуванні / О.П. Канаш, В.О. Леоніць, С.О. Осипчук та ін. // Землевпорядна наука, виробництво і освіта ХХІ століття: Матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. – К.: Ін-т землеустрою УААН, 2001. – С. 139-147.
6. Булигін С.Ю. Регламентация технологического навантаження земельних ресурсів // Землевпорядкування. – 2003. – № 1. – С. 41.
7. Дубинський Г.П., Бураков В.И. Почвозащитное устройство агроландшафтов. – Харьков: Высш. шк., 1985. – 216 с.
8. Бабміндра Д.І. Наукове обґрунтування оптимізації земельного фонду Запорізької області // Землевпорядкування. – 2003. – № 1 (9). – С. 21-22.
9. Новаковський Л.Я., Канаш О.П., Леоніць В.О. Консервація деградованих і малопродуктивних орних земель України // Вісник аграрної науки. – 2000. – № 11. – С. 59.
10. Козлов Н.В., Палапа Н.В. Современные причины деградации и агроэкологическое состояние пахотных земель Украины // Современные проблемы охраны земель. – К.: СОПС Украины НАНУ, 1997. – 4.1. – С. 86-88.

УДК 577.4

У.А. Есназарова

Республиканский ИПК руководящих и научно-педагогических кадров системы образования, г. Алматы

Б.А. Орынбек

Школа-лицей № 48, г. Алматы

СТИМУЛИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ КРЕАТИВНОГО ПОТЕНЦИАЛА УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФИИ

В статье рассматриваются вопросы методики обучения географии в средних общеобразовательных учреждениях, сочетаются классические основы методики и новые тенденции в обучении предмета. Работа содержит рекомендации по основным вопросам организации процесса обучения географии и развития творческого потенциала учащихся.

Ключевые слова: творчество, креативность, творческий потенциал, творческие способности.

U. Esnazarova, B. Orynbeke

STIMULATION AND DEVELOPMENT OF CREATIVE POTENTIAL OF PUPILS AT THE LESSONS OF GEOGRAPHY

Issues of geography teaching methodology at school are considered in this article, classical methods and new tendencies in subject teaching are combined. The work contains recommendations as to fundamental questions of geography teaching process and development of creative potential of pupils.

Key words: creation, creativity, creative potential, creative ability.

У.А. Есназарова, Б.А. Орынбек

СТИМУЛЮВАННЯ І РОЗВИТОК КРЕАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УЧНІВ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

У статті розглядаються питання методики навчання географії у середніх загальноосвітніх установах, поєднуються класичні основи методики і нові тенденції в навчанні предмета. Робота містить рекомендації з основних питань організації процесу навчання географії і розвитку творчого потенціалу учнів.

Ключові слова: творчість, креативність, творчий потенціал, творчі здібності.

Вступление, исходные предпосылки. Наши многолетние исследования посвящены проблеме развития креативности в системе школьного образования. Термины «креативный потенциал», «креативность» часто употребляются как синонимы понятия «творческий потенциал», «одарённость». В словаре иностранных слов Н.Г. Комлева понятие «креативный» означает созидательный, творческий, отличающийся поиском и созданием нового (англ. *creative* – творческий, лат. *creation* – создание)

[1]. Дж. Гилфорд определяет креативность как дивергентное мышление (лат. *divergentia* – расхождение, тип мышления, идущего в разных направлениях), которое характеризуется способностью выдвигать множество в равной степени правильных идей при решении некоторой проблемы, нестандартностью самого мышления [2].

Креативность – это способность адаптивно реагировать на необходимость в новых идеях. Термином «креативность» в психологических